

L'«adualitat» en Raimon Panikkar

Aleix Bonfill Garcia

Doctorand a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull

---

«En cada home i en cada societat hi ha un orient, un origen, una llum matutina i un occident, un crepuscle, una llum vespertina.»

Raimon PANIKKAR

En la seva etapa de maduresa, Panikkar adoptà «adualitat» com a forma preferida per traduir el mot sànscrit *advaita*. Declinava així l'opció «no-dualitat», molt més estesa entre els estudiosos occidentals i el públic interessat en les tradicions de pensament oriental perquè, a l'entendre de l'autor, aquesta última opció no fa prou justícia a la intuïció primigènica que tracta de reflectir el vocable. Tal cura terminològica indica el lloc preeminent que el tema ocupà en la meditació de Panikkar. L'*advaita* o adualitat anà apareixent amb una força creixent a l'obra del pensador de Tavertet en considerar-la una qüestió central per pensar adequadament l'existència, especialment en el món actual.

Breu contextualització biogràfica i bibliogràfica

Al començament del segle xx, quan vivia a Barcelona de petit, Panikkar estigué mínimament en contacte amb la cultura de l'Índia. No només pel que fa al seu pare —indi fortament occidentalitzat—,

sinó pel que pogué escoltar d'alguns indòlegs eminents que freqüentaven la casa familiar, com el jesuïta Enric Heras i el traductor i professor Joan Mascaró. En qualsevol cas, Panikkar no s'interessà realment pel país asiàtic fins dècades més tard.

Panikkar exercí durant la seva joventut un marcat compromís cristià, primer a la Federació de Joves Cristians de Catalunya i, acabada la Guerra Civil, entrant a formar part de l'incipient Opus Dei. És possible intuir en aquesta decisió algunes inquietuds que més tard podran ser llegides en clau actual: Panikkar aspirava a la santificació en la vida secular, qüestionant així l'accentuada separació sagrat/profà que regia l'època.

En la formació filosòfica que anà adquirint, Panikkar rebé influències que incidirien en el seu pensament posterior. Estudià amb els professors Zubiri i García Morente, i més tard descobrí afinitats amb la fenomenologia existencial i l'hermenèutica de Heidegger i Gadamer. Arran d'assumir la crida al sacerdoci, en els estudis de teologia aprofundí el pensament de Sant Tomàs i mostrà ja una especial predilecció per les religions no cristianes.

És, doncs, cap a la dècada de 1950 que Panikkar comença a estudiar de manera intensa l'hinduisme, especialment l'escola vedanta advaita de Sankara, un dels principals corrents d'aquella tradició. Com a producte d'aquest estudi, Panikkar presentà, entre altres textos, la tesi doctoral de teologia (defensada el 1961, en llatí), que posteriorment es publicaria en múltiples edicions i diversos idiomes: *El Crist desconegut de l'hinduisme*.

Tant en aquest com en altres textos panikkarians de l'època, l'advaita apareix com a doctrina oriental amb la qual, tanmateix, poden establir-se correspondències formals significatives des de la teologia i filosofia occidentals. Serà a partir dels viatges a l'Índia que efectuà durant la dècada de 1960, les estades perllongades que hi realitzà i la definitiva sortida de l'Opus Dei, que Panikkar anà integrant l'advaita en l'articulació de la seva pròpia filosofia. Aquest fet també anà lligat amb l'estudi del budisme i la incorporació dels seus plantejaments fonamentals en la seva meditació personal per part de Panikkar.

En la transició que feu entrar l'advaita en la pròpia vida de Panikkar hi jugà un paper cabdal l'amistat que el català entaulà amb B. Griffiths, J. Monchanin i sobretot H. Le Saux. Es tractava de religiosos cristians fascinats per la tradició hindú que cercaven d'aproximar, i en certa manera d'integrar en les seves vides, els dos universos religiosos.

En la transició que feu entrar l'advaita en la pròpia vida de Panikkar hi jugà un paper cabdal l'amistat que el català entaulà amb B. Griffiths, J. Monchanin i sobretot H. Le Saux. Es tractava de religiosos cristians fascinats per la tradició hindú que cercaven d'aproximar, i en certa manera d'integrar en les seves vides, els dos universos religiosos. Perseguien aquesta fita despullant-se de l'utilitat específicament occidental del cristianisme i apostant per la dimensió ascètica i contemplativa de la religió.

Aquesta tendència, doncs, també s'anà fent present en la producció intel·lectual de Panikkar. Començà a prendre cos en obres com *La Trinitat* (original en anglès de 1970, amb múltiples edicions posteriors en diversos idiomes) i acabà completant-se amb la seva última obra, *El ritme de l'Ésser* (2010), que recull la major part dels temes que l'autor havia tractat al llarg de la seva dilatada trajectòria i en la qual l'adualitat hi consta com a noció central.

En aquest sentit, algunes decisions que Panikkar prengué al llarg de la seva vida estigueren vinculades, en major o menor mesura, a la manera particular que tenia el pensador de comprendre l'adualitat. Tal com reconeixia Panikkar mateix, en ell vida i obra anaren estretament unides.

«En l'àmbit ontològic, l'advaita permet a Panikkar superar la dicotomia monisme-dualisme; en l'àmbit lògic, gràcies a l'advaita supera el principi de no-contradicció; en l'àmbit místic, pot parlar d'experiència i d'intuïció advaita, i a més, l'advaita li permet no tancar-se en el silenci...»
(Bieławski).

Una caracterització de l'adualitat panikkariana

En aquest apartat em proposo presentar algunes característiques que permetin copsar l'essencial de l'adualitat panikkariana. Panikkar duu a terme un esforç hermenèutic diatòpic —intercultural— per situar l'advaita en un context occidental, delimitat aquest per diversos factors: el llenguatge (per exemple, escriu *El ritme de l'Ésser* en anglès, no en hindi), l'horitzó metafísic (la tendència «monoteïsta» que per a Panikkar afecta tant el discurs filosòfic, com el religiós i científic), cosmovisional (concepció històrica, hegemonia tecnocientífica), etc. La finalitat d'aquest esforç, afirma l'autor, no és merament teòrica, sinó existencial i pràctica: nodrir de sentit i esperança l'ésser humà en el món contemporani.

Segons el que he dit, l'adualitat panikkariana seria una manera d'exposar l'adualitat entre altres maneres possibles d'actualitzar-lo al llarg dels temps i les cultures. Pel que fa a Panikkar, l'adualitat es presenta, al seu torn, en formes i significats diversos segons l'àmbit de discurs en què treu cap. Com apunta Bielawski:

«En l'àmbit ontològic, l'advaita permet a Panikkar superar la dicotomia monisme-dualisme; en l'àmbit lògic, gràcies a l'advaita supera el principi de no-contradicció; en l'àmbit místic, pot parlar d'experiència i d'intuïció advaita, i a més, l'advaita li permet no tancar-se en el silenci, perquè fa possible que pugui parlar del silenci de la paraula i de la paraula del silenci.»¹

1. M. BIELAWSKI, *Panikkar. Una biografia* (Barcelona, Fragmenta, 2014), p. 288.

Emparant-nos en la formulació clàssica del vedanta advaita, de l'experiència adual únicament es podria afirmar amb propietat: «no és això, ni allò», però és.

En qualsevol cas, les diferents formes amb què apareix l'adualitat a la seva obra serien derivats del que aquí Bielawski anomena experiència advaita. Aquesta expressaria una experiència o intuïció (espiritual, podríem afegir) que permet captar la realitat en la seva unitat i alhora reconèixer les distincions pertinents que cal fer en cada àmbit de discurs i ajustar-les a la situació concreta. Per exemple, en un context cristià, Panikkar escriu:

«Quan hom ha experimentat que *Déu és en tot*, que *tot és en Déu* i que, tanmateix, *Déu no és res del que és*, aleshores és a prop de la realització, de l'autèntica experiència *advaita*, que, com tota veritable experiència, no pot ser comunicada ni expressada per mitjà de conceptes.»²

Es tracta d'una experiència que involucra la totalitat de la persona —en l'antropologia panikkariana: cos, ment i esperit—, el contingut de la qual queda fora d'allò que la raó pugui objectivar de manera definitiva. Emparant-nos en la formulació clàssica del vedanta advaita, de l'experiència adual únicament es podria afirmar amb propietat: «no és això, ni allò», però és.

Una tal experiència incideix directament en l'accés i en la interacció de l'ésser humà amb allò que no és humà. Per a Panikkar, adualitat significarà, en primer lloc, adonar-se que la realitat és teandropocòsmica o cosmoteàndrica (Déu-home-cosmos), i que hi ha una reciprocitat entre els tres àmbits sense que es produeixi cap confusió. Si bé l'adualitat és l'expressió d'una experiència, l'associació teòrica amb la visió cosmoteàndrica vingué propiciada per la coincidència

2. R. PANIKKAR, *Visió trinitària i cosmoteàndrica: Déu, home, cosmos, Opera Omnia* vol. VIII (Barcelona, Fragmenta, 2011), p. 117.

A partir, doncs, de la visió trinitària o de l'experiència adual, Panikkar revisa les principals formulacions filosòfiques, teològiques i científiques contemporànies, i també les seves conseqüències pràctiques.

formal que Panikkar havia reconegut de jove entre l'advaita i la doctrina trinitària cristiana. En efecte, de la Trinitat tampoc no es pot dir que sigui ni una sola cosa, ni múltiples, sinó que les tres persones divines que la configuren s'impliquen les unes en les altres en una *perichoresis* o comunió dinàmica.

A partir, doncs, de la visió trinitària o de l'experiència adual, Panikkar revisa les principals formulacions filosòfiques, teològiques i científiques contemporànies, i també les seves conseqüències pràctiques. Consta que bona part d'aquestes no corresponen a la intuïció adual ni aconsegueixen explicar a fons la realitat per elles mateixes, i que, d'altra banda, quan s'absolutitzen tals plantejaments, contribueixen a alienar la humanitat de la seva dignitat intrínseca, d'aquella capacitat per trobar sentit i esperança que l'autor tracta de rescatar amb la seva tasca intel·lectual.

Amb l'adualitat, Panikkar proposa una alternativa al corrent de pensament hegemònic avui dia, una mentalitat que descobreix present en diverses concrecions culturals, i que l'autor fa remuntar a Parmènides, passaria pel poble jueu i s'accentua en Descartes i la modernitat. Aquest corrent plantejaria que el pensar s'identifica amb l'Ésser i l'Ésser amb el pensar. La intel·ligibilitat correspondria a una única font (*logos*, Déu, o la raó), i fora d'aquest principi intel·ligible no hi hauria res. És una forma de raonar per reducció a la unitat i, en conseqüència, a la dialèctica. Bona part del pensament anomenat postmodern s'oposaria a aquesta visió, però des d'una actitud dialèctica que la faria romandre lligada al mateix tipus de pensament.

Panikkar intenta una altra via. Pren l'adualitat i les seves implicacions filosòfiques per proposar una alternativa que eviti caure en la dinàmica adhesió/oposició. Les implicacions filosòfiques de l'aduali-

En l'aspecte metafísic, doncs, l'adualitat consistiria a abstenir-se de mantenir la identitat entre pensar i Ésser, i a considerar, més aviat, el pensar com una activitat (entre altres possibles) de l'Ésser, mediada aquesta, en tot cas, per la parla.

tat serien diverses segons l'àmbit del pensament que es tracti. Per exemple, en epistemologia consistiria en l'evitació o la superació de l'esquema subjecte-objecte; es reconeixeria la necessitat d'autoconeixement del pensador prèvia a la tasca del pensament; es remetria a una ontologia de la interdependència (o inter-in-dependència); es tindria en compte la dimensió cognoscitiva de l'estètica, especialment la capacitat simbòlica; finalment, no es perdria en cap moment de vista la irreductibilitat del vessant misteriós de la realitat.

En l'aspecte metafísic, doncs, l'adualitat consistiria a abstenir-se de mantenir la identitat entre pensar i Ésser, i a considerar, més aviat, el pensar com una activitat (entre altres possibles) de l'Ésser, mediada aquesta, en tot cas, per la parla. Vist així, per a Panikkar no serà possible substancialitzar res —ni la mateixa proposta adual— si hom vol romandre fidel al rerefons relacional i a la llibertat irreductible de l'Ésser que hom ha descobert en l'experiència de l'adualitat.

Algunes notes per a la crítica

A la proposta de Panikkar se li podrien adreçar diverses crítiques. Algunes d'elles a priori, és a dir, no acceptant, d'entrada, la possibilitat o la validesa d'una experiència com la que suggereix l'autor. En aquest sentit, hom pot compartir la visió parmenidiana, segons la qual el pensament racional i crític —sigui quina sigui la seva modalitat— és l'únic que pot garantir un accés al veritable coneixement o, com a mínim, l'última instància de judici que evita caure en l'error i l'engany.

Tot i acceptar la possibilitat de l'experiència adual i la raonabilitat dels plantejaments que suscita, es poden assenyalar alguns punts febles a la proposta panikkariana. Algunes d'aquestes crítiques tenen a veure amb la manca de rigor intel·lectual exigible que acusen algunes de les obres de l'autor.

Però també, tot i acceptar la possibilitat de l'experiència adual i la raonabilitat dels plantejaments que suscita, es poden assenyalar alguns punts febles a la proposta panikkariana. Algunes d'aquestes crítiques tenen a veure amb la manca de rigor intel·lectual exigible que acusen algunes de les obres de l'autor, com pot ser el cas d'*El ritme de l'Ésser*: poca definició metodològica, selecció arbitrària de textos i interpretació tendenciosa, contextualització insuficient d'objectes d'estudi, etc.

La puntual manca de rigor entronca amb la dificultat, promoguda per ell mateix, d'enquadrar Panikkar en una disciplina acadèmica. Es tractava d'un pensador que fàcilment enllaçava raonaments teològics amb sociològics, lingüístics amb històrics, lògics amb pietosos. Si bé ell parlava de pensament interdisciplinar, des de l'anàlisi dels seus textos i la seva repercussió acadèmica, més aviat es podria parlar de pensament adisciplinar.

Com també afirma Bielawski: «Panikkar “panikkarizzava” tutto, in senso positivo si potrebe affermare che da una parte si lasciava ispirare da tutto e dall'altra su tutto lasciava la sua impronta.»³ És a dir, Panikkar bevia de tota mena de fonts, però potser no sempre se n'aprofitava de manera legítima. Tanmateix, aquest dèficit de rigor o tendència a l'autoreferencialitat és comprensible i fins i tot resulta coherent si es té en compte l'objectiu principal de l'autor, com era el d'arribar a un públic ampli i no tant satisfer exigències formals *per se*.

3. M. BIELAWSKI, *Canto di una biblioteca* (Bergamo, Lemma Press, 2016), p. 53.

Un altre front de crítiques pot tenir a veure amb el grau de veracitat o correspondència real de l'experiència adual.

Un altre front de crítiques pot tenir a veure amb el grau de veracitat o correspondència real de l'experiència adual. Tal interrogant sorgeix especialment quan l'experiència se situa, com de vegades sembla en el cas de Panikkar, en un lloc propi, al marge dels dispositius que les tradicions espirituals o religioses disposen per propiciar, discernir i fer fructificar les experiències d'aquest tipus, com pot ser la relació mestre-deixeble, l'adhesió a una cosmovisió o a un cos doctrinal que necessàriament exclou l'adhesió personal a d'altres, etc.

Des d'una posició que Komulainen anomena postpluralista en teologia de les religions, aquest autor critica que l'afany integrador i aparentment anticolonitzador de propostes com la de Panikkar en el fons actuaria a favor de la desmitificació associada a la raó moderna i esdevindria invasora i disgregadora de les cosmovisions tradicionals.⁴ Malgrat que Panikkar refusa la possibilitat teòrica d'un punt de vista superior —«vista d'ocell»— o universal, en ocasions el de Tavertet presenta l'adualitat o la visió cosmoteàndrica com un meta-nivell normatiu al qual les religions concretes haurien de tendir.

En una línia semblant, Komulainen també acusaria Panikkar de practicar un reduccionisme existencial-antropològic de la religió. Una mostra d'això podria trobar-se en la mena de filosofia de la història que semblava mantenir Panikkar. Segons aquesta, en el món present pot estar emergint un *mythos*, un nou relat cultural associat a una mutació de la consciència, que propiciaria la recuperació de l'harmonia perduda entre els éssers humans, Déu i el cosmos, perduda en el discurs i la praxi hegemònica dels temps precedents. La humanitat, i en concret les religions, la filosofia i la ciència, tindrien futur en la mesu-

4. J. KOMULAINEN, *An emerging cosmotheandric religion? Raimon Panikkar's Pluralistic Theology of Religions* (Leiden, Brill, 2005).

Panikkar fou un hermeneuta i un mistagog agosarat. Incidí significativament en la vida d'un nombre considerable de persones que segueixen revisitant els textos i els passos del professor de Tavertet. El seu testimoniatge vital serveix encara a molts per no oblidar les promeses de la vida de l'esperit enmig de la quotidianitat frenèticament dispersa dels nostres dies.

ra que s'emmotlessin, des dels paràmetres culturals respectius, a l'experiència de l'adualitat, el cor del nou *mythos*.

Finalment, en la mesura que el mateix Panikkar remarcava la continuïtat de la seva vida-obra, hom podria sentir reticències envers l'obra en constatar la manera de Panikkar d'encarnar l'adualitat en la seva vida. Algunes mostres d'aquesta idiosincràsia podrien ser la decisió de contraure matrimoni civil essent sacerdot catòlic, el seu gust d'abillar-se amb indumentària hindú per viure al Collsacabra i anar als platós de televisió que visitava, o la repetida ocurrència d'afirmar que ell tenia una edat de 6000 anys.

Dit tot això, seria enganyós, a més d'injust, reduir Panikkar a un sol llibre i encara més a un concepte aïllat (com en aquest cas podria pensar-se l'adualitat), com igualment ho seria jutjar Panikkar en funció d'anècdotes biogràfiques descontextualitzades. Precisament, un dels lemes amb els quals l'autor il·lustrava la qüestió adual era que, en mirar, calia descobrir el Tot en la part i la part en el Tot.

Significació per a avui

L'adualitat en Panikkar remet, per tant, a la totalitat, no només de la seva obra i vida, sinó també al seu llegat, que segueix viu de maneres ben diverses. Entre altres coses, Panikkar fou un hermeneuta i un

mistagog agosarat. Incidí significativament en la vida d'un nombre considerable de persones que segueixen revisitant els textos i els passos del professor de Tavertet. El seu testimoniatge vital serveix encara a molts per no oblidar les promeses de la vida de l'esperit enmig de la quotidianitat frenèticament dispersa dels nostres dies.

En el seu sistema orgànic i interconnectat, la reflexió panikkariana al voltant de l'adualitat fou una altra manera de posar la dinàmica de l'amor al centre del pensar i el viure, a base de redescobrir la contemplació dels ritmes cosmoteàndrics, d'intentar la pau contra qualsevol càlcul raonable, d'assenyalar la profunditat religiosa del diàleg i apel·lar a la senzillesa en un món creixentment complex i individualitzat. L'adualitat remet, en últim terme, al vell anhel de la saviesa encarnada en aquest panorama cultural volàtil, cínic i utilitarista que ens toca viure.

Més en concret, amb el tractament de l'adualitat Panikkar posà en relleu dues qüestions fonamentals per a interpretar els signes dels temps i incidir-hi. D'una banda, emparaulà i posà el focus d'atenció en la noció d'experiència, que probablement avui constitueix un punt de referència últim com pogué ser-ho en altres temps Déu o la raó. Aprofundint en aquesta noció, l'autor decantà un valuós antídote a l'egocentrisme i, des de l'experiència, oferí la possibilitat de considerar allò que no pot ser objecte d'experiència. En aquest sentit, feu sortir la filosofia i el cristianisme, reclosos a l'aula i a la sagristia, a l'àgora de l'experiència, i els posà a l'abast del gran públic sense per això vulgaritzar-los.

D'altra banda, Panikkar acollí les tradicions espirituals orientals, especialment les escoles vinculades a l'advaita, de manera crítica. El seu gest assenyala una doble exigència a tothom; d'un costat, mostra la inadequació d'assumir una filosofia religiosa oriental sense tenir en compte la tradició i els condicionants culturals i existencials propis. En aquest sentit, Panikkar pot ser un company de viatge desitjable per a aquells cercadors espirituals contemporanis que, moguts per la ignorància o l'animadversió, s'entreguen a propostes espirituals noves o exòtiques menystenint la vigència de la seva tradició d'origen.

L'altre costat del gest panikkarià, el més evident, mostra que seria

pecar de parcialitat o d'etnocentrisme seguir cercant i pensant la veritat com si les tradicions que no pertanyen al propi univers cultural no existissin o no tinguessin capacitat d'interpel·lar-nos directament un cop estudiades, i en la mesura del possible viscudes, més enllà dels clixés. Precisament aquest punt és el que intentaria superar la filosofia imparativa de Panikkar amb l'exercici del diàleg dialògic.

Per acabar amb l'apunt terminològic amb què he començat l'article, probablement la forma «adualitat», malgrat que sigui més ajustada a l'absència d'afirmació de l'original sànscrit i la preferida per a Panikkar, no trobarà un ressò gaire remarcable en el gruix de la societat. Aquesta possibilitat no és atribuïble a una mancança de la proposta panikkariana, sinó que serà conseqüència del fet que les diverses formes d'advaita ja són molt més conegudes arreu en la traducció «no-dualitat».⁵

El temps dirà si tot aquest interès per aquesta manera d'emparau- lar l'experiència humana realment vehicula una transformació tangible de les persones i el món en què vivim (la *metanoia* a què Panikkar solia apel·lar). Caldrà afinar el discerniment per tal que la traducció «no-dualitat» no propiciï interpretacions dialèctiques —negadores de la dualitat— que facin esdevenir l'adualitat-advaita una ideologia pseudoreligiosa de moda que generi els seus propis fantasmes.

5. Per exemple, el mateix Panikkar dirigí una tesi doctoral: M. CAVALLÉ, *La sabiduría de la no-dualidad* (Barcelona, Kairós, 2008), i un estudiós de Panikkar com J. Pigem estableix com a referència l'obra: D. LOY, *No-dualidad* (Barcelona, Kairós, 2000).